

Ο Χάγιεκ και ο οικονομικός φιλελευθερισμός

Γεράσιμος Αρσένης

Mου έκανε εντύπωση πως ένα σημαντικό και κλασικό έργο, όπως αυτό του Φ. Α. Χάγιεκ, μεταφράζεται στα ελληνικά με καθυστέρηση πολλών δεκαετιών. Θα περίμενε κανείς το βιβλίο αυτό να είχε μεταφραστεί πολύ νωρίτερα, στις δεκαετίες του '80 ή και του '90, όταν κυριαρχούσε το μοντέλο του φιλελευθερισμού και το μοντέλο της σοσιαλδημοκρατίας βρισκόταν σε υποχώρηση. Μου κάνει, επίσης, εντύπωση ότι το βιβλίο αυτό μεταφράζεται σε μια στιγμή που, όπως ένας αρθρογράφος της *Καθημερινής* παρατηρεί: «Η μετάφραση του *Συντάγματος της Ελευθερίας* έρχεται ίσως στη χειρότερη πολιτική στιγμή, καθώς το παγκόσμιο σύστημα της ιδιωτικής απληστίας και η πίστη στο συνταίριασμα των συμφερόντων όλων μέσα από τη δομή της αγοράς έχουν καταρρεύσει». Πράγματι, σήμερα, είμαστε μάρτυρες της κατάρρευσης της ιδεολογίας του φιλελευθερισμού. Η κρίση είναι παγκόσμια και, κατά γενική ομολογία, η βασική αιτία είναι η έλλειψη κατάλληλων μηχανισμών εποπτείας και ελέγχων του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ήταν δραματική η σκηνή, εδώ και μερικούς μήνες, όταν ο Άλαν Γκρίνσπαν που θεωρείτο ο «μάγος» της οικονομικής ανάκαμψης και ο σταυροφόρος των ανεξέλεγκτων αγορών, καταθέτοντας στο αμερικανικό Κογκρέσο, παραδέχτηκε ότι «40 χρόνια πίστευα ότι οι αγορές αυτορυθμίζονται. Έκανα λάθος, κάτι δεν πήγε καλά και πιστεύω ότι κάτι πρέπει να γίνει για τον έλεγχο των αγορών». Ήταν, επίσης, συντα-

ρακτική και η εικόνα των προέδρων των γιγάντων της αμερικανικής αυτοκινητοβιομηχανίας στο Κογκρέσο που ζητούσαν απεγνωσμένα τη βοήθεια και την επέμβαση του κράτους για τη διάσωσή τους. Και είναι εντυπωσιακή η θέση πολλών συντηρητικών οικονομολόγων ότι για τη διάσωση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, έστω και προσωρινά, το κράτος πρέπει να εθνικοποιήσει τις τράπεζες. Αλλά και η πιο πρόσφατη συνάντηση του G20 στο Λονδίνο (2 Απριλίου 2009) είναι μία μαρτυρία ότι όλες οι κυβερνήσεις, συντηρητικής ή προοδευτικής κατεύθυνσης, πιστεύουν ότι πρέπει να ληφθούν μέτρα, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, για την αναθέρμανση της παγκόσμιας οικονομίας και τη στήριξη της ζήτησης, μέσω επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής.

Φρίντριχ Άουγκουστ Χάγιεκ
(1899-1992)

Αυτή η αντικυκλική εκδοτική πολιτική μου κάνει πράγματι εντύπωση. Πολλές μπορεί να είναι οι ερμηνείες, αλλά πιστεύω ότι η μετάφραση του *Συντάγματος της Ελευθερίας* αυτή τη στιγμή είναι επίκαιρη και επιβεβλημένη. Ακριβώς τώρα, που ανοίγει πάλι ο διάλογος για την αρχιτεκτονική του νέου οικονομικού οικοδομήματος, θα πρέπει να ακούσουμε όλες τις απόψεις, και αυτών που δογματικά πιστεύουν στην αποτελεσματικότητα των αγορών, αλλά και αυτών που πιστεύουν ότι από μόνες τους οι αγορές δεν αυτορρυθμίζονται. Χρειάζεται, λοιπόν, να επιστρέψουμε στους κλασικούς και να διαβάσουμε τον Χάγιεκ. Να διαβάσουν τον Χάγιεκ όχι μόνον αυτοί που ήδη είναι ακραιφνείς θιασώτες της αγοράς, αλλά και αυτοί που έχουν αντίθετη άποψη. Το βιβλίο αυτό σήμερα χρειάζεται όχι τόσο για τους πιστούς, αλλά για τους αντίθετους στην ιδεολογία του φιλελευθερισμού. Και θέλω να συγχαρώ και τον εκδοτικό οίκο Καστανιώτη και το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής γι' αυτή την πρωτοβουλία.

Με αυτό το πνεύμα, θα έλεγα ότι θα ήταν ακόμη καλύτερα, εάν τη μετάφραση του *Συντάγματος της Ελευθερίας* του Χάγιεκ την πραγμα-

τοποιούσε Ινστιτούτο από την άλλη όχθη του ποταμού, ας πούμε το ΙΣΤΑΜΕ και το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής προχωρούσε στην έκδοση ενός βιβλίου του καθαρού κεϋνσιανισμού, όπως, π.χ., του Hyman P. Minsky, *Can «it» happen again?*

Δεν ανήκω στη φιλελεύθερη σχολή. Έχω φοιτήσει στη νεο-κλασική, νεο-κεϋνσιανή σχολή του ΜΙΤ και οι ιδεολογικές μου ρίζες είναι πολύ κοντά στη διαρθρωτική, στρουκτουραλιστική σχολή της ανάπτυξης που είχε μεγάλη επιρροή στη Λατινική Αμερική και κυρίως στη Χιλή. Το αναφέρω αυτό, γιατί η αντιπαράθεση ανάμεσα στους διαρθρωτικούς οικονομολόγους της ομάδας Prebisch και των οπαδών της σχολής του Σικάγο και του Χάγιεκ πήρε δραματικές διαστάσεις. Η Χιλή όπου βρισκόταν η έδρα (CEPAL) του ΟΗΕ, πνευματικό παιδί του Prebisch, και το Καθολικό Πανεπιστήμιο με το παράρτημα της Οικονομικής Σχολής του Σικάγο, ήταν ένα πεδίο μεγάλης διαμάχης στην εποχή του Αλιέντε (Alliende) και του Πινοσέτ (Pinochet). Η διαμάχη έληξε με τη δικτατορία του Πινοσέτ. Την εποχή εκείνη, που παρακολουθούσα τις οικονομικές αλλά και πολιτικές δραστηριότητες στη Λατινική Αμερική, με βοήθησε πολύ η ανάγνωση των βιβλίων του Χάγιεκ. Δεν συμφωνούσα και δεν συμφωνώ με τις βασικές του θέσεις, αλλά το διαπεραστικό του βλέμμα με βοήθησε πολύ να δω πτυχές του ευρύτερου προβλήματος, που ίσως δεν τις φώτισε αρκετά η δική μου προσέγγιση. Και η μελέτη των γραπτών του Χάγιεκ με έκανε να είμαι πολύ πιο προσεκτικός, με προστάτευσε από παγίδες και υπερβολές όπου θα μπορούσε να με είχε οδηγήσει μια πιο δογματική ανάλυση των πραγμάτων στο πλαίσιο του διαρθρωτικού μας μοντέλου. Γι' αυτό επιμένω και προτείνω το βιβλίο αυτό στους αντιφρονούντες.

Ο Χάγιεκ ήταν διανοούμενος, αλλά ήταν κυρίως σταυροφόρος. Έδωσε με πείσμα τη μάχη γιατί έζησε το φασισμό στην Ευρώπη και την απειλή των ολοκληρωτικών καθεστώτων και του ολοκληρωτικού σχεδιασμού στην ανατολική Ευρώπη. Πίστευε ότι ο αντι-δημοκρατικός εξαναγκασμός και ο κεντρικός γραφειοκρατικός σχεδιασμός της οικονομίας θα οδηγούσαν στην κατάλυση της ελευθερίας.

Ο φόβος αυτός εξηγεί γιατί πολέμησε με τόσο πάθος τα ολοκλη-

ελευθερίας. Ο Χάγιεκ στο βιβλίο του ασχολείται κυρίως με την ατομική ελευθερία, αν και στον τίτλο του βιβλίου του χρησιμοποιεί τον όρο *liberty*. Φαντάζομαι, γιατί ένας τίτλος *Constitution of freedom* θα ακουγόταν κάπως αντιφατικός. Σύνταγμα που μεταφέρει την έννοια του εξαναγκασμού είναι αντίθετο στον όρο της ελευθερίας. Γι' αυτό η μετάφραση του τίτλου στα ελληνικά ως *Σύνταγμα της Ελευθερίας* προβλημάτισε –και σωστά– τους υπεύθυνους της μετάφρασης.

Ποια είναι η έννοια της ελευθερίας που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο συγγραφέας; Είναι ενδιαφέρον ότι ο Χάγιεκ αποφεύγει να δώσει ακριβή ορισμό της έννοιας «ελευθερία». Ο ίδιος δέχεται ότι η αντίληψή του για την ελευθερία είναι αρνητική, με την ίδια έννοια που η ειρήνη είναι αρνητική έννοια, η ασφάλεια, η ηρεμία ή η απουσία του όποιου κωλύματος ή δεινού είναι αρνητικές έννοιες. Κατά τον Χάγιεκ, η ελευθερία περιγράφει την απουσία ενός συγκεκριμένου εμποδίου –του εξαναγκασμού– από άλλους ανθρώπους. Γίνεται θετική μόνο όταν αξιοποιείται. Δεν διασφαλίζει για μας συγκεκριμένες ευκαιρίες, αλλά μας αφήνει να αποφασίζουμε πώς θα αξιοποιήσουμε τις συνθήκες στις οποίες βρισκόμαστε.

Έτσι, ο ορισμός της ελευθερίας, κατά τον Χάγιεκ, εξαρτάται από το νόημα της έννοιας του εξαναγκασμού. Με τον όρο «εξαναγκασμός» εννοείται ο έλεγχος του περιβάλλοντος ή των συνθηκών ενός ατόμου από κάποιο άλλο άτομο σε τέτοιο βαθμό, ώστε το πρώτο άτομο αναγκάζεται να δρα, όχι σύμφωνα με το δικό του συνεκτικό σχέδιο, αλλά για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς κάποιου άλλου. Επειδή όμως δεν μπορούμε να αποφύγουμε εξ ολοκλήρου τον εξαναγκασμό, η ελεύθερη κοινωνία έχει αντιμετωπίσει αυτό το πρόβλημα «παρέχοντας το μονοπώλιο του εξαναγκασμού στο κράτος και επιχειρώντας να περιορίσει αυτή την εξουσία του κράτους στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η άσκσή της είναι αναγκαία προκειμένου να εμποδιστεί ο εξαναγκασμός από ιδιώτες» (σελ. 64).

Για τον Χάγιεκ, η ελευθερία είναι υπέρτατη αξία, η αξία όλων των αξιών. Το ερώτημα είναι γιατί. Ο Χάγιεκ δεν την στηρίζει σε ηθικό υπόβαθρο, ελευθερία ως υπέρτατη ηθική αξία. Ίσως παραξενεύει, αλλά το επιχειρήμα υπέρ της ατομικής ελευθερίας στηρίζεται στο

γεγονός ότι αγνοούμε πάρα πολλούς από τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η επίτευξη των σκοπών μας και η ευημερία μας. Λέει συγκεκριμένα: «Αν υπήρχαν παντογνώστες, αν μπορούσαμε να γνωρίζουμε όλα όσα επηρεάζουν όχι μόνο την επίτευξη των σημερινών μας επιθυμιών, αλλά και τις μελλοντικές μας ανάγκες και επιθυμίες, το επιχείρημα υπέρ της ελευθερίας θα ήταν εξαιρετικά περιορισμένο. Με τη

Ο πρώην Υπουργός κ. Γεράσιμος Αρσένης, η Ευρωβουλευτής κα Μαριέτα Γιαννάκου Κουτσίκου και ο Καθηγητής και Γενικός Διευθυντής του Ινστιτούτου Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος στην παρουσίαση του βιβλίου του Φ. Α. Χάγιεκ *Το Σύνταγμα της Ελευθερίας* (06/04/2009).

σειρά της, η ελευθερία του ατόμου θα καθιστούσε φυσικά την πλήρη πρόβλεψη αδύνατη» (σελ. 74-75). Ακριβώς επειδή το κάθε άτομο γνωρίζει πολύ λίγα πράγματα και —ιδιαίτερα— επειδή σπάνια ξέρουμε ποιος από εμάς γνωρίζει καλύτερα, εμπιστευόμαστε τις ανεξάρτητες και ανταγωνιστικές προσπάθειες πολλών ανθρώπων για να επιφέρουν την εμφάνιση αυτού που, όταν το δούμε, θα το θέλουμε» (σελ. 75). Και συνεχίζει: «Όλοι οι θεσμοί της ελευθερίας είναι προσαρμογές σε αυτό το θεμελιώδες δεδομένο της άγνοιας. Προσαρμογές αναγκαίες, αφού έχουμε να κάνουμε με ευκαιρίες και πιθανότητες και όχι με βεβαιότητες. Στις ανθρώπινες υποθέσεις δεν μπορούμε να επιτύχουμε τη βεβαιότητα, γι' αυτό το λόγο και, προκειμένου να αξιοποιήσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις γνώσεις που κατέχουμε, οφείλουμε να τηρούμε κανόνες που η εμπειρία έδειξε ότι συνολικά μας εξυπηρετούν καλύτερα, παρότι δεν γνωρίζουμε ποιες θα είναι στην κάθε συγκεκριμένη περίπτωση οι συνέπειες αυτής της υπακοής μας» (σελ. 76).

Χρησιμοποίησα, επιλεκτικά και όχι περιεκτικά, μερικά σημεία της πραγματείας του Χάγιεκ για την ελευθερία ως βάση εκκίνησης του δικού μου αντίλογου.

Είναι σαφές και δεν χρειάζεται περισσότερη επεξήγηση ότι η λατρεία —γιατί περί λατρείας πρόκειται— για την ελεύθερη αγορά είναι απόρ-

ροια αυτής της φιλοσοφικής θέσης του Χάγιεκ για την έννοια της ελευθερίας. Θεωρητικά, όμως, δεν έχει αποδειχθεί –και δεν μπορεί να αποδειχθεί– ότι, κάτω από συνθήκες άγνοιας και αβεβαιότητας, που διαφέρουν από άτομο σε άτομο, ο ελεύθερος ανταγωνισμός στις αγορές θα μας οδηγήσει στο καλύτερο αποτέλεσμα. Τέτοιο θεώρημα δεν υπάρχει.

Αλλά η ίδια η ζωή απορρίπτει αυτό το ενδεχόμενο. Οι αγορές δεν αυτορρυθμίζονται. Χωρίς ρυθμιστικό πλαίσιο εξαναγκασμών, πλαίσιο ελέγχων (κατά τον Χάγιεκ), οι αγορές αποτυγχάνουν, δεν οδηγούν στο άριστο αποτέλεσμα, αλλά σε σπατάλη πόρων και κρίσεις και, στις περισσότερες περιπτώσεις, καταλήγουν σε συγκέντρωση οικονομικής ισχύος και διαστρεβλωτικό ολιγοπωλιακό ανταγωνισμό. Είτε μας αρέσει είτε όχι, αυτή είναι η ιστορία των ανεξέλεγκτων αγορών.

Κατανοώ ότι ο Χάγιεκ, στην ακμή της σταδιοδρομίας του, ως σταυροφόρος εναντίον του ολοκληρωτικού σχεδιασμού που άπλωνε το φάσμα του στη ναζιστική Γερμανία, στα ολοκληρωτικά καθεστώτα της ανατολικής Ευρώπης, θεώρησε αναγκαίο να πάρει μια «καθαρή», αν και ακραία, θέση για το θέμα της ελεύθερης αγοράς.

Σήμερα, και μάλιστα στο φως της σημερινής παγκόσμιας κρίσης, οι οπαδοί του Χάγιεκ, η σχολή του Σικάγο, θα βελτιώνε την αξιοπιστία της, αν δεχόταν το ρυθμιστικό πλαίσιο για τις αγορές, όχι ως εξαναγκασμό που μειώνει την ατομική ελευθερία, αλλά ως συλλογικό αγαθό –γιατί υπάρχουν επιτέλους και συλλογικά αγαθά–, ως «θεσμός» που είναι απαραίτητος για την προώθηση της ατομικής ελευθερίας. Το υπαρκτό θέμα είναι ποιος πρέπει να είναι ο επεμβατικός βαθμός του ρυθμιστικού πλαισίου. Μα αυτό είναι θέμα μιας τελείως διαφορετικής τάξεως.

Πράγματι, ο διάλογος σήμερα δεν αφορά στο αν θα υπάρξει εποπτεία των αγορών, αλλά αφορά στο εύρος αυτής της εποπτείας. Η παρατήρηση αυτή με φέρνει στο δεύτερο βασικό σχόλιο που θέλω να κάνω.

Δεν κατανοώ γιατί ο Χάγιεκ επιμένει πεισματικά ότι η «ελευθερία» είναι ουσιαστικά η αξία όλων των αξιών. Εάν η έννοια της ελευθε-

ρίας είναι αναγκαία για τη συμβίωση των ατόμων, εξίσου αναγκαία είναι και η έννοια της δικαιοσύνης. Η δικαιοσύνη, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί να εννοείται ως εξουσιαστικός εξαναγκασμός που περιορίζει την ατομική ελευθερία, αλλά πρέπει να θεωρείται αναγκαία συνιστώσα της συγκρότησης μιας ελεύθερης κοινωνίας. Αλλά η έννοια «δικαιοσύνη» έχει συλλογική, όχι ατομική, διάσταση και εμπεριέχει την έννοια της ισότητας. Γι' αυτό η δικαιοσύνη δεν μπορεί να είναι μόνον «διορθωτική», που ίσως με κάποιους ενδοιασμούς αποδέχεται ο Χάγιεκ, αλλά είναι κυρίως αναδιανεμητική.

Ο Χάγιεκ λέει: «Από τη στιγμή που εισαχθεί, η αρχή της διανεμητικής δικαιοσύνης δεν θα πραγματοποιηθεί παρά μόνο όταν ολόκληρη η κοινωνία οργανωθεί σύμφωνα με αυτήν. Αυτό θα παρήγε ένα είδος κοινωνίας που από κάθε σημαντική της άποψη θα ήταν ακριβώς το αντίθετο μιας ελεύθερης κοινωνίας – μια κοινωνία δηλαδή όπου η εξουσία θα αποφάσιζε τι θα πρέπει να κάνει το κάθε άτομο και πώς οφείλει να το κάνει» (σελ.166).

Δεν την βλέπει ως τροποποίηση της υπάρχουσας τάξης, αλλά ως αντικατάστασή της από ένα εντελώς διαφορετικό σύστημα – την οικονομία των εντολών «command economy» (σελ. 334). Γι' αυτό είναι κάθετα αντίθετος στην προοδευτική κλίμακα φορολογίας εισοδήματος, στις συλλογικές συμβάσεις και στα εργατικά συνδικάτα και, κυρίως, στην κοινωνική ασφάλιση. Εδώ, στην έννοια της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, βρίσκεται ο σκληρός πυρήνας της διαφοράς. Σε αντίθεση με τον Χάγιεκ, πιστεύω –και αυτή είναι σήμερα η επικρατούσα άποψη– ότι η πολιτική ελευθερία (political liberty), δηλαδή οι δημοκρατικοί θεσμοί στα χέρια ελεύθερων ατόμων, είναι κι αυτή φορέας ελευθερίας και όχι εξαναγκασμού.

Ας προσεγγίσω το επίμαχο θέμα κάπως διαφορετικά: Το άτομο είναι αντιφατικό και γι' αυτό τραγικό ον. Οι κοινωνίες που συγκροτούν το άτομο δεν μπορούν παρά να αντανακλούν τις ανθρώπινες αντιφάσεις. Γι' αυτό, άλλωστε, οι κοινωνίες δεν είναι σταθερές, αλλάζουν, όπως αλλάζουν και οι ισορροπίες των δυνάμεων που εκρέουν από τις διακυμάνσεις των ορμέμφυτων δυνάμεων των ατόμων.

Μέσα στα πολλά εκατομμύρια χρόνια πορείας του, ο άνθρωπος κουβαλάει μέσα του το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, που τον καθιστά εγωκεντρικό και ανταγωνιστικό. Η έννοια της ανταγωνιστικότητας είναι, λοιπόν, θεμελιώδες στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας. Ταυτόχρονα, μέσα στη μακρά πορεία και εξέλιξη, ο άνθρωπος επέζησε και επιζεί, γιατί συνεργάζεται με άλλους, με την οικογένειά του, τη φυλή του, το έθνος του. Το άτομο, λοιπόν, δεν προσδιορίζεται μόνο από το εγώ του, αλλά και από την αίσθηση του «ανήκειν» σε μια συλλογική οντότητα. Αυτή είναι και η ιστορία της εναλλαγής νεο-φιλελεύθερων και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην κυβέρνηση.

Αρνούμαι να δεχτώ ότι στη μία περίπτωση έχουμε λιγότερη ή περισσότερη ελευθερία από την άλλη. Γιατί η ελευθερία επηρεάζεται τόσο από την αγορά, κάτω από το κατάλληλο ρυθμιστικό πλαίσιο, όσο και από την κοινωνική πρόνοια και την αναδιανεμητική δικαιοσύνη, που πηγάζει από τη συμμετοχική δημοκρατία ελεύθερων ατόμων. Το θέμα, λοιπόν, δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο κράτος, αλλά καλύτερη πολιτική δημοκρατία – πολιτική ελευθερία.

Σήμερα, είμαστε μάρτυρες του τέλους της κυριαρχίας του φιλελεύθερου μοντέλου. Το εκκρεμές κινείται προς την άλλη κατεύθυνση. Δεν αποφύγαμε τις υπερβολές του φιλελεύθερου μοντέλου και το πληρώνουμε ακριβά. Τώρα, ας προσέξουμε να μην περάσουμε στην άλλη άκρη του εκκρεμούς. Να βρούμε τη χρυσή τομή ανάμεσα στον ανταγωνισμό και στην αλληλεγγύη.

Από αυτή την άποψη, το βιβλίο του Χάγιεκ είναι επίκαιρο. Πρέπει να διαβαστεί προσεκτικά, όχι μόνο προς τέρψη των ακραιφνών οπαδών της ελεύθερης αγοράς, αλλά, κυρίως, από τους αρχιτέκτονες που θα κληθούν να διαμορφώσουν το παγκόσμιο οικονομικό και δημοκρατικό σύστημα, αν όχι του 21ου αιώνα, τουλάχιστον των προσεχών δεκαετιών. ▲

Ο κ. Γεράσιμος Αρσένης είναι πρώην Υπουργός.

Το παρόν κείμενο προέρχεται από την ομιλία του στην παρουσίαση του βιβλίου του Φ. Α. Χάγιεκ, *Το Σύνταγμα της Ελευθερίας*, από τις εκδόσεις Καστανιώτη και το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στις 6 Απριλίου 2009.